

عنوان: تبیین نقش پویایی و ارزشمندی زن به عنوان همسر و مادر

سارا کریمی^۱

چکیده

زن علاوه بر وظایف همسری، نقش مهمی را در تربیت اجتماعی، دینی و سیاسی کودکان ایفا می‌کند. با نگاهی به آموزه‌های دینی به خوبی درمی‌یابیم که یکی از نقش‌های مهم زن در کانون خانواده تعلیم و تربیت فرزندان و نقش بی‌بدیل مادری است. نگاه اسلام به زن، نگاهی انسانی بوده که حقوق ذاتی و کرامت و مقام عالی زن در حیات انسانی را پیگیری می‌نماید. اما مکاتب غربی زن را به اسم آزادی در چنگال بردگی جنسی و شهوات مردان اسیر می‌کند و این عین همان مردسالاری می‌باشد که فمینیسم مدعی مبارزه با آن است. این مقاله به تبیین نقش پویایی و ارزشمندی زن به عنوان همسر و مادر در خانواده می‌پردازد و در انتها مقایسه جایگاه زنان در اسلام و مکتب غرب را بیان می‌کند.

کلید واژه‌ها: خانواده، همسر، مادر، زن، اسلام، پویایی، ارزشمندی.

^۱ طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه الزهرا (س) میاندوآب، sara.karimi@Gmail.com

مقدمه

مادر، ننه یا مامان به فرانسوی (maman) یکی از نسبت‌های خانوادگی است و به والد طبیعی یا اجتماعی مؤنث گفته می‌شود. واژه ننه که به عنوان برابر برای مادر به کار می‌رود و معانی دیگری نیز دارد، از ریشه هند و اروپایی nan به معنی مادر، مادر بزرگ و پرستار است.^۱

زن یک انسان بالغ ماده است. دختری که دوران بلوغ و نوجوانی خود را تمام کرده (پس از ۱۸ سالگی) را زن گویند. در فارسی واژه‌های «بانو»، «خانم» و در قدیم «خاتون» برای اشاره محترمانه به زن کاربرد دارند. همچنین واژه‌ی زن یک نام همگانی برای اشاره به انسان ماده است، مانند «حقوق زنان». به زن دارای فرزند مادر گویند. واژه همسر در فرهنگ معین به معنی هم اندازه، برابر، زن یا شوهر^۲ و در لغت نامه دهخدا به معنی هم‌سخن و رفیق راه آمده است.

یکی از ابعاد مهم سبک زندگی چه در اسلام و چه در سایر ادیان بررسی نقش زن به عنوان همسر و مادر می‌باشد که در سبک زندگی اسلامی در همه جوانب مدنظر می‌باشد. زن در سبک زندگی اسلامی علاوه بر وظایف همسری، نقش مهمی در تربیت اجتماعی، دینی، سیاسی کودکان و همچنین حضور در صحنه‌های مختلف اجتماعی را ایفا می‌کند. بنابراین در سبک زندگی اسلامی، زن یک مولفه اثر گذار و فعال است و برخلاف جاهلیت، موجودی بی‌اعتبار نمی‌باشد.^۳

امام خمینی (ره) نقش اصیل زنان را تربیت فرزند می‌داند، چرا که تربیت صحیح فرزند یا انسان‌سازی از کارکردهای اساسی خانواده است و این مهم عمدتاً از مادر ساخته است. این نقش برای زنان نقشی غریزی است و بی‌اهمیت شمردن آن، پیامدهای ناگوار و ناهنجار روانی و رفتاری برای کودک، مادر و جامعه به همراه دارد.^۴

زن نیز به مقتضای آفرینش خود از جایگاه ممتاز و ویژه‌ای برخوردار است. در تمدن‌های گذشته ارزش و منزلت زن در ردیف حیوانات اهلی قرار داشت به طوری که فقط وسیله‌ای برای اطفای شهوات از او استفاده می‌شده است و او شریک زندگی مرد محسوب نمی‌شد و او را دارای ارزش انسانی و حقوق انسانی قلمداد نمی‌کردند و در ادیان الهی و غیر الهی او را مظهر و زاییده‌ی شیطان می‌دانستند. در

^۱ لغت نامه دهخدا.

^۲ فرهنگ معین.

^۳ موسوی و همکاران، نگاهی به جایگاه زن و خانواده در سبک زندگی اسلامی.

^۴ بهداروند، اسلام و جایگاه زن در کانون خانواده.

دوران جاهلیت داشتن دختر را ننگ و عار می‌دانستند به همین جهت او را زنده به گور می‌کردند که این پست‌ترین دیدگاه در گستره‌ی تاریخ، درباره‌ی زن در عصر جاهلیت بود. اما در دوران کنونی به بهانه‌ی دفاع از زن و دفاع از حقوق زن جنبش فمینیسم را در غرب مطرح کردند که این جنبش نه تنها هیچ‌گونه حقوق و ارزشی را برای زن در بر نداشت بلکه او را به موجودی تبدیل کرد که فقط برای برطرف کردن غرائز و نیازهای جنسی مردان مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت که پیامدهای این جنبش تضعیف جایگاه و ارزشمندی زن غربی می‌باشد.^۱

اسلام مقام زن در حیات انسانی را بسیار والا معرفی می‌کند. اسلام حق زن را در وجودش نهاده که با تربیت صحیح محقق می‌شود. یعنی اگر دختران ما طبق تعلیم و تربیت اسلامی، رشد کنند، خود به خود به حقوق خود خواهند رسید و کرامت و انسانیت مد نظر خالق متعال و دین مبین اسلام را به دست خواهند آورد. نگاه اسلام به زن، نگاهی انسانی بوده که حقوق ذاتی و کرامت و مقام عالی زن در حیات انسانی را پیگیری می‌نماید. اما مکاتب غربی زن را به اسم آزادی در چنگال بردگی جنسی و شهوات مردان اسیر می‌کند و این عین همان مردسالاری می‌باشد که فمینیسم مدعی مبارزه با آن است.^۲

ایفای نقش عظیم انسانی و الهی از طرف زنان، از سویی در گرو همراه ساختن تعلیم و تربیت و ایمان فرزندان با تهذیب نفس و اصلاح اخلاق خانواده است و از سویی دیگر در گرو مسئولیت‌های اساسی زن مسلمان در برابر مسائل و مقتضیات اجتماعی جامعه اسلامی می‌باشد. با نگاهی به آموزه‌های دینی برگرفته از کلمات وحی و ائمه اطهار(ع) به خوبی درمی‌یابیم که یکی از نقش‌های زنان در خانواده نقش بی‌بدیل مادری است. هدف این تحقیق بررسی نقش و ارزشمندی زن به عنوان همسر و مادر در خانواده است و این پژوهش سعی دارد به این سوال پاسخ دهد که نقش زن در خانواده به عنوان همسر و مادر تا چه اندازه ارزشمند است؟

تحقیق حاضر از لحاظ هدف یک تحقیق کاربردی می‌باشد که اطلاعات آن به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شد. در این مقاله مفاهیم همسر، مادر، زن و موضوعات مرتبط با این مفاهیم را توضیح داده و در انتها به نقش و ارزشمندی زن به عنوان همسر و مادر در خانواده پرداخته شد. این پژوهش کوشیده

^۱ کرمی پور و همکاران، زن در نگاه غرب.

^۲ باقری و سهرابی، بررسی جایگاه و حقوق زن از دیدگاه اسلام و سایر مکاتب غرب.

است با بررسی مقالات ارائه شده در ژورنال‌ها و مراجع معتبر، به مشخصات و الزامات یک زن به عنوان همسر و مادر پی برده و نقش‌های اساسی زن در خانواده را تبیین کند.

یافته‌ها

زن، به عنوان نیمی از بشریت و عضوی جدی و غیرقابل چشم‌پوشی در کانون بزرگ جامعه انسانی و نیز به عنوان یکی از دورکن‌پدیدآورنده بنیان خانواده، در طول تاریخ، دآوری‌های گوناگونی را نسبت به خود دیده است و شرایط بسیار ناهمگون و نامساعدی را پشت سر نهاده است. نگاهی گذرا به تاریخ چنین می‌نماید که زن در بیشتر مقاطع و در بیشتر جوامع از نوعی محرومیت رنج برده است و حقوق انسانی او تحت سلطه و سیطره مردان و فرهنگ مردسالاری تضييع شده است.¹

اسلام از زن حمایت می‌کند و او را در مقابل مرد قرار می‌دهد اما نه عنوان یک ابزار، چرا که زن همچون سایر آزادگان، آزاده است بنابراین تربیت و پرورش نسل نیز یکی از وظایف زن مسلمان آزاده است. البته تربیتی که خالی از هرگونه عیب و نقص و مورد رضایت اسلام و همراه با سلامت عقیده باشد. حضرت امام خمینی(س) در این مورد می‌فرماید: قرآن کریم انسان ساز است، و زنها نیز انسان ساز. بنابراین زن مسلمان باید در ابتدا خود را برای این نقش یعنی ساخت و تربیت یک جامعه کوچک - خانواده خود مهیا کند، بنابراین قیمومیت زن در حق فرزندان خود مشروط به صلاح او می‌باشد، و صلاح زن بستگی به تقوای او دارد، و تقوا جز از طریق سلوک و سیر سالم و صحیح همراه با فرهنگ انسانی به دست نمی‌آید.² فرهنگ‌ها، آیین‌ها و مکاتب مختلف، دیدگاه‌های متفاوتی را نسبت به حقوق انسانها و بویژه حق زن داشته و دارند و همین دیدگاه‌های متفاوت آنگاه که با اراده‌ها و خواسته‌های گونه به گونه ای همراه شده، حقوق زن را دستخوش تغییرات فراوان قرار داده است. مکتب فمینیسم به عنوان معرف اندیشه غرب در مورد زن، خوارکننده ترین مکتب در معرفی شخصیت زن می‌باشد. زیرا فمینیسم از زن، یک مرد ناقص و قابل ترحم معرفی می‌کند و سپس حقوق او را در رقابت با مردان قرار می‌دهد. با توجه به بنیان‌های فکری مکتب فمینیسم، نه تنها حقوق زن در این مکتب احقاق نمی‌شود بلکه آسیب‌های جدی را نیز برای شخصیت او در پی دارد. در مقابل این اندیشه کوتاه بینانه، اسلام مقام زن در حیات انسانی را بسیار والا معرفی می‌کند. اسلام حق زن را در وجودش نهاده که با تربیت صحیح محقق می‌شود. یعنی اگر دختران ما طبق تعلیم و تربیت اسلامی، رشد کنند، خود به خود به حقوق خود خواهند

¹ جلیلی و همکاران، بررسی جایگاه حقوق زن از دیدگاه اسلام و قرآن.

² خمینی، صحیفه نور.

رسید و کرامت و انسانیت مد نظر خالق متعال و دین مبین اسلام را به دست خواهند آورد. در تحقیق حاضر، اندیشه اصیل اسلامی درباره نقش زن در حیات انسانی و مقایسه آن با نظر مکاتب غربی از جمله اندیشه منحط فمینیسم مورد بررسی قرار گرفته است و پس از تشریح عقیده اسلام درباره زن و نظر مکاتب غربی در این مورد، در نهایت تحلیل این موضوع از نگاه فمینیستی به زن، شده است. در نتیجه روشن می شود که نگاه اسلام به زن، نگاهی انسانی بوده که حقوق ذاتی و کرامت و مقام عالی زن در حیات انسانی را پیگیری می نماید. اما مکاتب غربی زن را به اسم آزادی در چنگال بردگی جنسی و شهوات مردان اسیر می کند و این عین همان مردسالاری می باشد که فمینیسم مدعی مبارزه با آن است.^۱

جایگاه زن و پویایی آن در اسلام

در نظام ارزشی اسلام، خانواده از منزلت و قداست خاصی برخوردار است و در محیط خانواده، زنان مدیریت داخلی این واحد کوچک اجتماعی را به عهده دارند و در سایه تلاش آنان مشکلاتی همچون، احساس بی هویتی، احساس ناامنی اجتماعی، محرومیت از داشتن الگوی مناسب شخصیتی، ترس و اضطراب، بی هدفی، کمبودهای عاطفی و... رخت برمی بندد و شخصیت و ساختمان روانی سایر اعضاء خانواده شکل می گیرد و روح آنها تلطیف می شود. بنابراین، مشعل دار عاطفه انسانی در محفل خانواده و در جامعه بزرگ بشری، وجود پاک و دل های بی آلایش مادران است و نقش رهبری آنها از جهت پاسداری از ارزش های انسانی اسلامی بسیار مهم و خطیر می باشد و به جرئت می توان گفت، بدون وجود مادری پاک نهاد، تربیت با مشکلاتی جدی رو به روست. زن، علاوه بر وجهه انسانی خویش و نیز نقش اجتماعی اش در سطح جامعه کلان، در سطح خانواده نیز دارای نقش و مسئولیت هایی است که تربیت صحیح فرزند و پاسداری از کیان انسانی و دینی خانواده، مهم ترین وظایف او، به عنوان مادر و همسر می باشد. امام خمینی (ره) در این زمینه اندیشه های ارجمندی را ارائه کرده اند و به ویژه درباره نقش اساسی مادر در شکل دادن به ساختار شخصیت کودک و تربیت صحیح فرزندان در جهت تأمین سعادت و رشد جامعه، سخن ها و خطاب های بلندی دارند. امام (ره) در جای جای سخنان و نظرات شان، بر این نکته اشارت دارند که نقش مادری و همسری زن مسلمان، با نقش اجتماعی یا سیاسی و اقتصادی و فرهنگی او در سطح جامعه تزامنی ندارد و اساساً نباید تزامنی داشته باشد.^۲

^۱ باقری و سهرابی، بررسی جایگاه و حقوق زن از دیدگاه اسلام و سایر مکاتب غرب.

^۲ خمینی، صحیفه نور.

تهجد و یاد خدا می گذراندند تا نور توحید وجود نوزاد را روشن سازد. سپس در دوران کودکی، وی را با ایمان، پاکی، پرهیزکاری و آموزه های اخلاقی تربیت می کردند.^۱

یکی از مهم ترین، سازنده ترین و ارزشمندترین نقش هایی که زن می تواند ایفا کند، نقش مادری است. در آموزه های دینی، مادری یک ارزش به شمار می آید که به دلیل ویژگی های زیستی و روانی، بر عهده ی زنان نهاده شده است. نقش مادری تنها در وضع حمل و شیر دادن خلاصه نمی شود، بلکه یک سلسله مسئولیت های پرورشی و تربیتی بر عهده ی مادر گذاشته شده است که ثمره ی آن در هدایت کل جامعه ی بشری خود را نمایان می کند.

همان گونه که لقمه و غذا و شیر مادر در تربیت فرزند تأثیر مستقیم دارد، اندیشه و تربیت و رفتار مادر نیز در روح فرزند تأثیرات غیرقابل انکاری دارد که مسئولیت زنان را در این بُعد بسیار والا و بزرگ می نماید. به این سبب، برای زحمات مادر، پاداش های عظیمی همانند ثواب جهاد و شهادت قرار داده شده است. در حقیقت، مادر است که فرهنگ، معرفت، تمدن و ویژگی های اخلاقی یک قوم و جامعه را با جسم، روح و اخلاق و رفتار خود، دانسته و ندانسته به فرزند منتقل می کند.

یکی از مهم ترین وظایفی که در داخل خانه و خانواده به عهده ی زنان است، مسئله ی تربیت فرزند است. زنانی که به خاطر فعالیت های خارج از خانواده، از آوردن فرزند خودداری می کنند، برخلاف طبیعت بشری و زنانه ی خود اقدام می کنند؛ خداوند به این راضی نیست. کسانی که فرزند و تربیت فرزند و شیر دادن به بچه و در آغوش مهر و عطوفت بزرگ کردن فرزند را برای کارهایی که خیلی هم متوقف به وجود آنها نیست، رها می کنند؛ دچار اشتباه شده اند.

بهترین روش تربیت فرزند انسان، این است که در آغوش مادر و با استفاده از مهر و محبت او پرورش پیدا کند. زنانی که فرزند خود را از چنین موهبت الهی محروم می کنند، اشتباه می کنند. هم به ضرر فرزندشان و هم به ضرر خودشان و هم به ضرر جامعه اقدام کرده اند؛ اسلام این را اجازه نمی دهد.^۲

جایگاه زن در ایران

از آنجایی که قانون اساسی و نیز نظام حقوقی کشور ایران منبعث از دین مبین اسلام می باشد که اسلام در مورد حقوق خانوادگی زن و مرد، فلسفه ی خاصی دارد و پاره ای از حقوق و تکالیف و مجازات ها را

^۱ نوری همدانی، جایگاه بانوان در اسلام.

^۲ مظاهری، اندیشه های ناب: سیمای زن در اسلام.

برای مرد مناسب‌تر دانسته و پاره‌ای از آنها را برای زن و آنچه از نظر اسلام مطرح است، این است که زن و مرد به دلیل این که یکی زن است و دیگری مرد، در جهات زیادی مشابه یک دیگر نیستند. خلقت و طبیعت آنها را یک نواخت نخواسته است و همین ایجاب می‌کند که از لحاظ بسیاری از حقوق و تکالیف و مجازات‌ها وضع مشابهی نداشته باشند. این امر در همه زمینه‌ها و جنبه‌های حقوقی از جمله حقوق مدنی، حقوق کار و سایر جنبه‌های حقوقی و نیز در اصول قانون اساسی به روشنی تبیین گشته است و با توجه به ویژگی‌های خاص زن شرایط خاص و ویژه‌ای را نیز در همه جنبه‌های حقوقی و قانونی در همه زمان‌ها برای آن نظر گرفته شده است. زن در اجتماع و فرهنگ ملت‌های گوناگون، در تمامی ادوار، جایگاه و موقعیت خاص خود را داشته است؛ او در تاریخ ایران باستان که با تمدن و فرهنگ اعراب سامی نژاد میان رودان، هم‌زمان بود و به تبع آن اعراب جاهلی بادیه نشین؛ از جمله اعراب شبه جزیره عربستان، عراق، سوریه و ... حضوری چشم گیر دارد و به صورت نسبی، این دو فرهنگ در زمینه جایگاه و موقعیت اجتماعی و فرهنگی این نوع بشر، دارای تفاوت‌ها و شباهت‌های آشکار بوده اند.^۱

نگاه امام خمینی رحمه الله به زن و جایگاه وی در اجتماع و نگرش ایشان درباره کارکردهای سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی زنان در نظام جمهوری اسلامی دارای اهمیت است. امام خمینی رحمه الله نقش کلیدی و محوری برای زنان قائل بود و فراز و فرود جامعه انسانی را از نظر سعادت و شقاوت، در گرو عملکرد و نقش اخلاقی، تربیتی و سیاسی زنان می‌دانست و می‌فرمود: «صلاح و فساد در جامعه در گرو صلاح و فساد زن‌ها است».^۲

پیشینه پای مال کردن حقوق سیاسی و اجتماعی زنان در ایران، به دوران پیش از انقلاب بازمی‌گردد و منشأ ضایع کردن حقوق آنان، از نوع نگرش نادرست برخی افراد به چگونگی آفرینش و گوهر وجودی زن و مرد ناشی می‌شود. امام خمینی رحمه الله در این باره می‌فرماید:

از نظر حقوق انسانی تفاوتی بین زن و مرد نیست؛ زیرا هر دو انسانند و زن، حق دخالت در سرنوشت خویش را همچون مرد دارد. بله، در بعضی از موارد تفاوت‌هایی بین زن و مرد وجود دارد که به حیثیت انسانی آنها ارتباط ندارد. ایشان در کلامی دیگر می‌فرماید:

^۱ مشهدی فراهانی. تحلیلی بر جایگاه زن در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران.

^۲ جوهری. معماران تربیت: منزلت زن از دیدگاه اسلام و رهبران انقلاب اسلامی.

اسلام، زن را مثل مرد در همه شئون همان طور که مرد در همه شئون دخالت دارد، دخالت می دهد. در نظام اسلامی، زن همان حقوقی را دارد که مرد دارد. حق تحصیل، حق مالکیت، حق رأی دادن، حق رأی گرفتن. در تمام جهاتی که مرد حق دارد، زن هم حق دارد.

در نظام اسلامی برخلاف نظریه های افراط گرایانه فمینیستی، زنان همانند مردان از همه حقوق سیاسی و اجتماعی بهره مندند. البته تفاوت هایی نیز در برخی مسائل میان زن و مرد وجود دارد که فلسفه آن، حفظ ارزش و کرامت زنان است و به معنای تبعیض نیست. از نظر امام خمینی رحمه الله، نقش اثرگذار و حرکت آفرین زنان در مبارزه های انقلابی و فعالیت های سیاسی بیشتر از مردان است. ایشان خطاب به بانوان می فرماید: شما هم فرقی با سایرین ندارید، بلکه مقدمید بر مردها. در وصیت نامه الهی - سیاسی امام نیز می خوانیم: ما مفتخریم که بانوان و زنان و پیر و جوان و خرد و کلان، در صحنه های فرهنگی و اقتصادی و نظامی حاضر و هم دوش مردان یا بهتر از آنان در راه تعالی اسلام و مقاصد قرآن کریم فعالیت دارند.^۱

بحث و نتیجه گیری

با توجه به یافته های این تحقیق، شغل اول و مهم زنان تربیت فرزند است، چرا که تربیت صحیح فرزند یا انسان سازی از کارکردهای اساسی خانواده است و این مهم عمده تاً از مادر ساخته است. این نقش برای زنان نقشی غریزی است و بی اهمیت شمردن و سرکوب کردن آن، پیامدهای ناگوار و ناهنجار روانی و رفتاری برای کودک، مادر و جامعه به همراه دارد. در راستای بررسی های انجام شده، ایفای نقش عظیم انسانی و الهی از طرف زنان، از سویی در گرو همراه ساختن تعلیم و تربیت و ایمان فرزندان با تهذیب نفس و اصلاح اخلاق خانواده است و از سویی دیگر در گرو مسئولیت های اساسی زن مسلمان در برابر مسائل و مقتضیات اجتماعی جامعه اسلامی می باشد.

زن در اسلام علاوه بر وظایف همسری، نقش مهمی را در تربیت اجتماعی، دینی و سیاسی کودکان ایفا می کند. با نگاهی به آموزه های دینی به خوبی درمی یابیم که یکی از نقش های مهم زن در کانون خانواده تعلیم و تربیت فرزندان و نقش بی بدیل مادری است. نگاه اسلام به زن، نگاهی انسانی بوده که حقوق ذاتی و کرامت و مقام عالی زن در حیات انسانی را پیگیری می نماید. اما مکاتب غربی زن را به اسم

^۱ خمینی، صحیفه نور.

آزادی در چنگال بردگی جنسی و شهوات مردان اسیر می‌کند و این عین همان مردسالاری می‌باشد که فمینیسم مدعی مبارزه با آن است.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه حسین الهی قمشه‌ای، (۱۳۷۷). تهران، نشر علمی، چاپ اول.
- موسوی، زهرا. پاک سرشت، محمد. نعمت آباد، شکوفه و حسن، خواب جاوید. (۱۳۹۵). نگاهی به جایگاه زن و خانواده در سبک زندگی اسلامی. کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- محمد مهدی، بهداروند. (۱۳۸۷). اسلام و جایگاه زن در کانون خانواده. مجله پیام زن. شماره ۲۱۰.
- کرمی پور، یعقوب. حقیقتیان، منصور و اسماعیلی، رضا، (۱۳۹۳). زن در نگاه غرب، کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم.
- باقری، مصطفی و سهرابی اصلان، مصطفی، (۱۳۹۴)، بررسی جایگاه و حقوق زن از دیدگاه اسلام و سایر مکاتب غربی، نخستین کنگره بین المللی جامع حقوق.
- جلیلی، راضیه و جهان، جواد و همت خواه، رضا، (۱۳۹۳)، بررسی جایگاه حقوق زن از دیدگاه اسلام و قرآن، کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم.
- مهارت‌های پیشگیری و مقابله با آسیب‌های اجتماعی زنان و دختران، (۱۳۹۵). خانواده معتدل، ص ۷.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۸). حقوق مدنی خانواده، ناشران: شرکت سهامی انتشار و بهمن برنا، جلد ۱، ص ۱.
- قائمی، علی. (۱۳۶۶). نقش مادر در تربیت، تهران، انتشارات امیری، صص ۱۰ و ۱۱.
- جوهری، شکیبا سادات. (۱۳۸۷). معماران تربیت: منزلت زن از دیدگاه اسلام و رهبران انقلاب اسلامی. مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما. قم.
- نوری همدانی، حسین. (۱۳۸۲). جایگاه بانوان در اسلام، قم، انتشارات مهدی موعود، ص ۴۶۲.
- فلسفی، محمدتقی. (۱۳۹۵). گفتار فلسفی کودک از نظر وراثت و تربیت. دفتر نشر فرهنگ اسلامی. جلد ۱، صص ۲۶۵ و ۲۶۶.
- مشهدی فراهانی، فرشته. (۱۳۹۵). تحلیلی بر جایگاه زن در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، نخستین همایش ملی علوم اسلامی حقوق و مدیریت، قم.
- خمینی، روح الله. (۱۳۶۱). صحیفه نور، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی. جلد ۱۶، ص ۱۲۵.

- مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی. (۱۴۰۳). بحار الانوار، بیروت، مؤسسه‌ی الوفاء، چاپ سوم، ص ۵۹۷
- حر عاملی، محمد حسن. (۱۳۶۶). وسائل الشیعه، قم، مؤسسه‌ی آل‌البیت، چاپ اول، ص ۲۵.
- مظاهری، حسین. (۱۳۹۱). اندیشه‌های ناب: سیمای زن در اسلام، مؤسسه‌ی فرهنگی مطالعاتی الزهرا، ص ۱۹.
- مرادی کوچی، شهناز (۱۳۸۲). معرفی و شناخت لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات قطره.
- معین، محمد. (۱۳۸۸). فرهنگ فارسی (شش جلدی). تهران: مؤسسه انتشاراتی امیرکبیر.